

10) рецепція римського права, як підґрунтя вдосконалення та розвитку права.

11) існування у межах єдиної традиції права декількох правових родин (сімей) і декількох систем приватного права.

До цих загальних ознак Західної традиції права можна додати декілька рис, специфічних лише для традиції приватного права, а саме:

1) формулювання ідеї центрального становища приватної особи в системі правового регулювання, визнання суверенітету приватної особи;

2) визнання провідного становища приватної власності як підґрунтя економічної, а отже, і політичної незалежності індивіда;

3) ідею забезпечення принципів свободи договору і непорушності договірних зобов'язань.

Надійшла до редколегії 10.04.01

*В. Ігнатенко, доцент НЮА України,
С. Приступа, доцент НЮА України*

Функціонально-компенсаційний аспект позадовірних зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди

Спектральний аналіз практики застосування судами цивільного законодавства приводить до висновку про те, що за своєю питомою вагою в загальній кількості судових спорів спори про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок протиправних дій або бездіяльності, належать до категорії, ледве не найчисельнішої і водночас однієї із найскладніших у правозастосовній практиці. Звідси випливає, що деліктні зобов'язання належать до числа тих правових інститутів, у яких складні теоретичні проблеми мають прямий вихід на практику. Від адекватної їх реалізації безпосередньо залежить охорона життєво важливих інтересів громадян та інших суб'єктів цивільного права. Цим визначаються актуальність і практична значущість зобов'язань із заподіяння шкоди як таких, що, в свою чергу,

обумовлюють проблему у всебічному теоретичному осмисленні зазначеного інституту.

В юриспруденції загальновідомим є інтерес з боку цивілістів до проблематики, що стосується відносин, які виникають внаслідок заподіяння шкоди. Відомим є і рівень досягнень цивілістичної думки у названій частині предмета цивільного права. Водночас теоретичні розробки, що є з цього напрямку, все ще не можуть бути визнані вичерпними і такими, що знімають дискусійність по окремих категоріях і приватних проблемах. Щодо деяких із них існують судження, які є не безспірними, а тому потребують відповідних уточнень і доповнень. В числі таких — питання щодо функціональних особливостей інституту відшкодування шкоди.

В цивілістичній літературі відносно функціональних якостей, властивих охоронним зобов'язанням, а отже, і зобов'язанням, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, існує думка, згідно з якою останнім притаманна «...головним чином охоронна функція», яка полягає в тому, що позадоговірні зобов'язання «...призначені служити забезпеченню прав та інтересів суб'єктів цивільного права від різноманітних порушень і захищати ці права та інтереси у випадках, коли їх порушення настало. При цьому підкреслюється, що в понятті «охоронні зобов'язання» поєднуються фактично дві функції — охорони і захисту прав та інтересів»¹.

Видається, що погляди такого роду не позбавлені певних недоліків.

Звісно, іманентність зобов'язанням із заподіяння шкоди охоронної функції сумнівів не викликає. Адже навіть зміст правових норм, зосереджених в розглядуваному інституті, свідчить про те, що всі вони разом узяті передбачають систему заходів, призначених для того, щоб не допустити порушень прав та інтересів суб'єктів цивільного права. Але разом з тим уявляється очевидним, що охоронна функція в діапазоні свого прояву не безмежна і існує лише в певних параметрах, а саме до того часу, коли у відносинах, що регулюються цивільним правом, ніяких аномалій не відбувається і ніхто нікому ніякої шкоди не заподіює. В самому слові «охорона» закладений смисл, що не-

¹ Див., напр.: Гражданское право: В 2 т. Том II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000. — С. 361.

обмеженому колу осіб певним чином сигналізуються межі правової дозволеності, за рамками якої місія правової галузі буде вже не охоронною, а іншою, зокрема такою, що полягає в захисті прав та інтересів тих чи інших суб'єктів цивільного права, які постраждали від того, що встановлені законом межі дозволеності і були ким-небудь протиправно порушені.

Інакше кажучи, зосереджені в інституті зобов'язань із заподіяння шкоди норми стоять мовби на боці майнових і особистих відносин, які нормально складаються і нормально розвиваються між суб'єктами цивільного права, одночасно попереджаючи про те, що у разі аномальних, причому протиправних, ситуацій ця правова галузь байдужою не буде, навпаки, увійде в ці відносини найбезпосереднішим чином.

У зв'язку з цим виникає питання: якщо не в охоронному, то в якому іншому функціональному режимі спрацює галузь цивільного права у разі заподіяння правопорушенням шкоди? Іншими словами, у бік якої спрямованості, якщо не охорони, на рівні інституту зобов'язань із заподіяння шкоди спрацює галузь цивільного права, коли мав місце факт заподіяння шкоди протиправними діями чи бездіяльністю осіб, за цю шкоду відповідальних?

Ясна річ, що на ділянці цивільно-правових відносин у виникаючих аномальних ситуаціях, тобто коли заподіюється шкода, притаманні цивільному праву охоронні заходи не спрацьовують. За великим рахунком, і спрацювати не повинні, оскільки їх завдання за таких обставин полягає в іншому: в забезпеченні особи, якій заподіяна шкода, юридичними, точніше цивільно-правовими, засобами для ліквідації небажаних наслідків вчиненого правопорушення.

Очевидно, що за таких обставин виникаючі цивільно-правові відносини виходять за межі правового поля, яке охоплюється охоронною функцією цивільного права. Тут виникає завдання вже не по недопущенню порушень майнових або особистих прав та інтересів суб'єктів цивільного права, а по ліквідації втрат, яких зазнала потерпіла особа від вже вчиненого правопорушення.

В цивілістичній літературі стосовно відносин, що ґрунтуються на факті заподіяння шкоди, вельми поширеним є погляд, згідно з яким це відносини, що виникають внаслідок порушення майнових і особистих немайнових прав потерпі-

лого, які носять абсолютний характер і покликані забезпечити найбільш повне відновлення цих прав за рахунок заподіявача або за рахунок інших осіб, на яких законом покладений обов'язок відшкодування шкоди¹.

Співзвучною з цим видається думка, відповідно до якої забезпечення відновлення майнових і особистих немайнових прав у разі їх порушення або посягань на них піднімається до рівня функції цивільного права². Звідси випливає висновок про те, що в інституті позадоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, деякі автори вбачають наявність відновлювальної функції галузі цивільного права.

Можна передбачити, що погляди подібного роду своїм корінням входять у законоположення про те, що шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а також шкода, заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка цю шкоду заподіяла. Фактично йдеться про принцип повного відшкодування, наявність якого в зобов'язаннях із заподіяння шкоди ніким не оспорується. Своє законодавче закріплення зазначений принцип, як відомо, одержав у всіх цивільних кодексах союзних республік колишнього СРСР. Закріплений цей принцип і в нових цивільних кодексах держав-учасниць СНД, як це видно на прикладі ЦК РФ (ст. 1064).

Втім заради справедливості поставимо питання: чи можна ставити знак рівності між категоріями «відновлення» і «повне відшкодування»? На це питання легше відповісти, звернувшись хоча б до деяких правових норм.

На прикладі ЦК РФ найбільш зручним видається звернення до правових норм, закріплених в положеннях, наприклад, ст. 1085 чи ст.ст. 1088, 1089, в яких ідеться про зобов'язання із відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю громадянина. Зокрема, стосовно відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я, передбачений в ст. 1064 принцип повного відшкодування зберігає своє значення. Однак повнота цього відшкодування встановлена спеціальною нормою ч. 1 ст. 1085,

¹ Див.: Гражданское право: Учебник: Часть II / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., 1997. – С. 699.

² Див.: Гражданское право Украины: Учебник для вузов системы МВД Украины: В 2-х ч. Ч. 1 / Под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. – Х., 1996. – С. 20.

згідно з якою при заподіянні громадянину каліцтва або іншого ушкодження його здоров'я відшкодуванню підлягає втрачений потерпілим заробіток (доход), який він мав або певно міг мати, а також додатково понесені витрати на лікування, додаткове харчування, придбання ліків, протезування, сторонній догляд і т. ін.

Справедливість і логіка наведених положень закону сумнівів не викликають. Разом з тим не виникає сумнівів і в тому, що ні про яке поновлення порушених прав не йдеться, навіть якщо врахувати, що відповідно до ч. 3 ст. 1085 обсяг і розмір *відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, можуть бути збільшені законом або договором. Але як би то не було, наприклад, у разі каліцтва, головна втрата — здоров'я поновленню фактично не підлягає.*

По суті у цьому випадку, як і в інших, йдеться про юридично і практично можливі засоби забезпечення інтересів потерпілого шляхом надання йому відповідних матеріальних благ замість зазнаних втрат. Але така заміна стає нічим іншим, як компенсацією.

Тому й сутність визначення позадоговірних зобов'язань із заподіяння шкоди зводиться до того, що вони, як такі, що виникають внаслідок порушення охоронюваних законом майнових і особистих немайнових прав потерпілого, покликані забезпечити повну компенсацію цих прав шляхом заміни понесених потерпілим витрат на інші, передбачені законом, а також договором або присуджені судом матеріальні блага за рахунок заподіювача шкоди або за рахунок інших осіб, на яких законом покладений обов'язок відшкодування шкоди.

У зв'язку з цим вбачається, що було б більш точним закріпити в законі обов'язок по відшкодуванню шкоди не в повному обсязі, а «в обсязі, передбаченому законом». У будь-якому разі насправді саме так і відбувається.

В контексті з викладеним, як такою, що наближається до істини, видається точка зору, згідно з якою в інституті зобов'язань із заподіяння шкоди вбачається не відновлювальний, а відновлювально-компенсаційний аспект¹. Отже, відновлювальна функція дещо поєднується з компенсацією.

¹ Див., напр.: *Боброва Д. В.* Деликтная ответственность и ее роль в охране прав граждан и социалистических организаций // Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций. — К., 1988. — С. 159; *Шевченко Я. Н.* Понятие и механизм гражданско-правовой ответственности // Там само. — С. 47, 48.

Таке тлумачення могло б бути прийняте, якби в ньому не проглядався один вразливий момент.

В конструкції, яка визначається фразою «відновлювально-компенсаційна» функція, вбачається, що таким чином ніби поєднуються в єдине два поняття. В принципі таке можливо, але більше за умови, що поняття, які поєднуються, близькі за своїм значенням, тотожні, визначають фактично одне і те ж саме правове явище. Стосовно ж категорій «відновлення» і «компенсація» з наведених міркувань цього сказати не можна: за категорією «відновлення» криється скоріше за все мета, принцип правового регулювання, в той час як «компенсація» передбачає функціональне забезпечення галуззю цивільного права виконання завдання, пов'язаного із захистом порушених суб'єктивних прав конкретним юридично можливим способом.

Як справедливо зазначає І. Власенко, в процесі здійснення компенсаційної функції йдеться, по-перше, не стільки про відновлення порушеного правопорядку, правовідносин, скасування незаконно прийнятих рішень, а вже про соціально-правовий захист, «винагороду» за втрачене або відступлене відшкодування шкоди, яка не обов'язково пов'язана з правопорушеннями, а може впливати з подій і правомірних дій. По-друге, за відновленням правопорядку не завжди настає компенсація заподіяної шкоди. По-третє, шкода може бути не тільки матеріальною, а й моральною¹ (в останньому разі — коли спричиняються моральні та фізичні страждання, які відновленню, звичайно, не підлягають).

На прикладі ЦК РФ слід підкреслити, що відповідно до ч. 1 ст. 1 необхідність забезпечення відновлення порушених прав, їх судовий захист підняті до рівня основних засад цивільного законодавства. Останні ж, заломлюючись крізь призму інституту зобов'язань із заподіяння шкоди, втілюються в охоронну галузеву функцію, нарівні з якою за фактом заподіяння шкоди спрацьовує цивільно-правова функція, яка називається компенсаційною.

Надійшла до редколегії 20.03.01

¹ Див.: Власенко І. А. Компенсационная функция права (вопросы теории и практики): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Н. Новгород, 1995. — С. 10, 11.